

Główne nurty i kierunki badań nad przedsiębiorczością kobiet¹

DOI: 10.17399/HW.2016.1534020

STRESZCZENIE

CEL NAUKOWY: Celem artykułu jest zarówno przedstawienie, omówienie i uporządkowanie głównych nurtów i kierunków badań nad przedsiębiorczością kobiet (cel teoriopoznawczy), jak i omówienie aktualnych danych statystycznych w zakresie tendencji i stanu przedsiębiorczości kobiet w krajach Unii Europejskiej, ze szczególnym uwzględnieniem Polski.

PROBLEM I METODY BADAWCZE: Artykuł stanowi próbę usystematyzowania podejść do badania przedsiębiorczości kobiet oraz prezentuje determinanty rozwoju przedsiębiorczości kobiet wskazane w dotychczasowych badaniach. Tematyka artykułu stanowi ważny i aktualny nurt badań nad przedsiębiorczością inkluzywną. W części teoretyczno-opisowej dokonano przeglądu literatury przedmiotu na podstawie literatury polsko- i anglojęzycznej. Część analityczna wykorzystuje badania wtórne.

PROCES WYWODU: W pierwszej części dokonano podziału artykułów naukowych poruszających tematykę przedsiębiorczości kobiet ze względu na główne problemy badawcze analizowane w badaniach. Następnie prezentowana jest poszerzona analiza barier przedsiębiorczości kobiet w świetle dotychczasowych badań. W ostatniej części przedstawione zostały dane statystyczne na temat przedsiębiorczości kobiet w Polsce i krajach Unii Europejskiej.

WYNIKI ANALIZY NAUKOWEJ: Główne kierunki badań, zidentyfikowane w niniejszym przeglądzie literatury, to: bariery przedsiębiorczości kobiet, motywacje rozpoczynania działalności gospodarczej przez kobiety, wsparcie na rzecz przedsiębiorczości kobiet, badania porównawcze przedsiębiorczości kobiet i mężczyzn.

---

¹ Artykuł powstał w ramach projektu badawczego nr 054/WE-KPI/02/2015/S/5054 pt. „Przedsiębiorczość inkluzywna: współczesne wyzwania i perspektywy rozwoju” sfinansowanego ze środków przyznanych Wydziałowi Ekonomii i Stosunków Międzynarodowych Uniwersytetu Ekonomicznego w Krakowie, w ramach dotacji na utrzymanie potencjału badawczego.

WNIOSKI, INNOWACJE, REKOMENDACJE: Dalsze badania ukierunkowane powinny być na zrozumienie mechanizmów rozpoczynania działalności gospodarczej przez kobiety oraz identyfikację istniejących barier.

→ **SŁOWA KLUCZOWE: PRZEDSIĘBIORCZOŚĆ, PRZEDSIĘBIORCZOŚĆ Kobiet, PRZEDSIĘBIORCZOŚĆ INKLUZYWANA, AKTYWNOŚĆ ZAWODOWA**

ABSTRACT

The main trends and directions of research on women's entrepreneurship

RESEARCH OBJECTIVE: The aim of the article is to present, discuss and systematize the main trends and directions of studies on women's entrepreneurship (epistemological objective) and to discuss current statistics on trends and the state of women's entrepreneurship in the European Union, with particular emphasis on Poland.

THE RESEARCH PROBLEM AND METHODS: The article deals with an important and topical area of research on the inclusive entrepreneurship. In the theoretical-descriptive part, a review of subject literature is conducted on the basis of Polish and English literature. The analytical part is based on secondary data.

THE PROCESS OF ARGUMENTATION: In the first part academic papers describing women's entrepreneurship are divided into groups according to the major research problems analysed in them. Then, an extended analysis of barriers to women's entrepreneurship in the light of previous studies is presented. In the last part statistical data on women's entrepreneurship in Poland and the European Union are reported and discussed.

RESEARCH RESULTS: The main research directions, identified in the review of the subject literature, include: barriers to women's entrepreneurship, women's motivation for starting a business, support available for women's entrepreneurship, and a comparative study of men's and women's entrepreneurship.

CONCLUSIONS, INNOVATIONS AND RECOMMENDATIONS: Further research should be directed at understanding the mechanisms governing women's willingness to start their own business and at identifying the existing barriers.

→ **KEYWORDS: ENTREPRENEURSHIP, WOMEN'S ENTREPRENEURSHIP, INCLUSIVE ENTREPRENEURSHIP, ECONOMIC ACTIVITY**

Wstęp

Rola kobiet w gospodarce jest relatywnie młodym wątkiem badawczym w naukach ekonomicznych. Za E. Lisowską (2001) można wydzielić trzy główne kierunki badawcze, skoncentrowane na ekonomicznej aktywności kobiet i ich roli w rozwoju gospodarczym:

- wycena i uwzględnianie w PKB (produkt krajowy brutto) nieodpłatnej pracy w gospodarstwach domowych, wykonywanej najczęściej przez kobiety;
- aktywność kobiet na rynku pracy;
- przedsiębiorczość kobiet.

W. Mitchell, W.I King i F.R. Macaulay (1921), S. Kuznets, L. Epstein i El. Jenks (1941) oraz C. Clark (1958) zwracali uwagę, że rachunki narodowe są niedoszacowane ze względu na brak wliczenia dochodów będących wynikiem nieodpłatnych prac domowych. W. Nordhaus i J. Tobin (1972) twierdzili, że produkcja usług nierynkowych przez domowników przyczynia się do dobrobytu gospodarczego, który w rezultacie nie jest poprawnie mierzony przez konwencjonalne PKB. K. Walker i W.H. Gauger (1973) stwierdzili, że wkład ekonomiczny kobiet do produkcji jest rażąco zaniżony w konwencjonalnych statystykach, ponieważ kobiety wykonują około dwóch trzecich wszystkich prac domowych (za: Chadeau, 1992). Badania w tej dziedzinie prowadzili również (za: Giannelli, Mangiavacchi i Piccoli, 2010): R. Gronau (1973), J.W. Kendrick (1972; 1979), R. Eisener i in. (1982), D.S. Ironmonager (1994; 1996), L. Godtschmidt-Clermont i E. Pagnossin-Aligisakis (1999). W Polsce próby szacowania wartości pracy domowej rozpoczęte zostały przez L. Szerbińską (1980, 1986) oraz I. Błaszczak-Przybycińską (1997; 2005). Z najnowszych badań (Błaszczak-Przybycińska, 2014; Błaszczak-Przybycińska i Marszałek, 2015) wynika, że w 2012 roku średnia wartość miesięcznej pracy domowej wynosiła 1537,23 zł (1945,72 zł w przypadku kobiet i 1119,04 zł w przypadku mężczyzn), a w 2013 było to 1671,63 zł (2221,05 zł w przypadku kobiet i 1292,20 zł w przypadku mężczyzn).

Badania odnoszące się do obecności kobiet na rynku pracy dotyczą m.in.: udziału kobiet wśród ogółu zatrudnionych; udziału zatrudnionych kobiet w poszczególnych branżach i na poszczególnych stanowiskach; nierówności w wynagrodzeniu pomiędzy kobietami i mężczyznami; sytuacji matek na rynku pracy (m.in. Corsi, 2014; Steiber i Hass, 2012; Ka-beer, 2012; Dybała (red.), 2012; Kacperska, 2011; Ulman, 2011; Elder, 2010; Adamczyk i Gorzelany-Plesińska, 2008; Kałużna, 2006; van der Lippe i van Dijk, 2002; Truss, 1992; Hakim, 1988). Udział kobiet w ogóle zatrudnionych w Polsce wzrósł z 31% w 1950 roku do ponad 48%

w 2013 roku, przy czym aż 40% pracujących kobiet to osoby z wyższym wykształceniem (25% pracujących mężczyzn posiada wyższe wykształcenie). Przeciętne wynagrodzenie kobiet w 2012 roku było o 17% niższe niż przeciętne wynagrodzenie mężczyzn. Najniższe zróżnicowanie wynagrodzeń obserwowane jest w grupie zawodowej „pracownicy biurowi” – przeciętne wynagrodzenie kobiet wynosiło 98,1% przeciętnego wynagrodzenia mężczyzn (GUS, 2014).

Innym przejawem aktywności ekonomicznej kobiet jest zakładanie i prowadzenie własnej działalności gospodarczej. Pierwsze badania (za: Jennings i Brusca, 2013) nad przedsiębiorczością kobiet pojawiły się na przełomie lat 70. i 80. XX wieku, np. Pellegrino i Reece (1982); Hisrich i O'Brien (1981, 1982); Sexton i Kent (1981); DeCarlo i Lyons (1979); Schwartz (1976). Zagadnienie to omówione zostanie szczegółowo w kolejnych częściach tekstu.

Celem artykułu jest zarówno przedstawienie, omówienie i uporządkowanie głównych nurtów oraz kierunków badań nad przedsiębiorczością kobiet (cel teoriopoznawczy), jak i analiza aktualnych danych statystycznych i sformułowanie wniosków w zakresie tendencji i stanu przedsiębiorczości kobiet w krajach Unii Europejskiej, ze szczególnym uwzględnieniem Polski. W pierwszej części przedstawiono przegląd literatury przedmiotu i wnioski płynące z dotychczasowych badań, szczególnie tych dotyczących determinant rozwoju przedsiębiorczości kobiet. Zaprezentowane dane statystyczne pozwalają następnie na wstępne zasygnalizowanie różnic pomiędzy poszczególnymi krajami Unii Europejskiej w zakresie udziału kobiet-przedsiębiorców w całkowitej liczbie przedsiębiorców, co może się stać motywacją do następnych badań.

Kierunki badań nad przedsiębiorczością kobiet w literaturze przedmiotu

Przedsiębiorczość w naukach ekonomicznych rozważana jest w czterech podstawowych funkcjach (Wach, 2015): jako funkcja osobowości; jako funkcja czynności menadżerskich; jako funkcja indywidualnego przedsiębiorcy; jako funkcja rynku. Pojęcie przedsiębiorczości inkluzywnej, jak wskazuje K. Wach (2015), jest pojęciem nowym, odnoszącym się do koncepcji włączania wykluczonych z gospodarki grup społecznych. O przedsiębiorczości inkluzywnej mówimy przede wszystkim w kontekście „barier, jakie mogą napotkać potencjalni przedsiębiorcy (*potential entrepreneurs*) oraz przedsiębiorcy (*nascent entrepreneurs*)² pochodzący

---

² *Nascent* – z ang. „powstający lub zaczynający się rozwijać” (Longman, 2009, s. 1159).

z tych grup społecznych, które są niedoreprezentowane w statystykach w zakresie prywatnej przedsiębiorczości” (Wach, 2015, s. 101). Grupy społeczne stanowiące przedmiot badań w obrębie przedsiębiorczości inkluzywnej to m.in.: seniorzy, kobiety, ludzie młodzi, imigranci, mniejszości narodowe, bezrobotni.

Przedsiębiorczość kobiet jest ważnym i jednocześnie mało eksplorowanym zagadnieniem badawczym. C.G Brush (1992) w swoim pierwszym przeglądzie badań nad przedsiębiorczością kobiet zauważa, że tylko niewielka część badań w zakresie przedsiębiorczości dotyczy przedsiębiorczości kobiet. Przedstawione w analizie artykuły naukowe dotyczyły przede wszystkim cech indywidualnych przedsiębiorców (wykształcenie, motywacja, doświadczenie zawodowe, cechy psychologiczne), procesu rozpoczynania działalności gospodarczej oraz sposobów zarządzania. Jedynie trzy z omawianych artykułów dotyczyły czynników ekonomicznych powiązanych z przedsiębiorczością kobiet. Przegląd badań nad przedsiębiorczością kobiet, dokonany 21 lat później (Jennings i Brush, 2013), wskazał cztery główne pytania badawcze eksplorowane w tym obszarze badań:

- Czy kobiety i mężczyźni w równym stopniu angażują się w ten rodzaj aktywności ekonomicznej, jakim jest prowadzenie działalności gospodarczej?
- Czy kobiety i mężczyźni, jako przedsiębiorcy, różnią się pod względem sposobu nabywania środków finansowych na swoją działalność?
- Czy kobiety i mężczyźni, jako przedsiębiorcy, różnią się odnośnie do stosowanych praktyk strategicznych, organizacyjnych i zarządczych?
- Czy firmy prowadzone przez kobiety i mężczyzn prosperują tak samo dobrze?

Tematyka ta skupia się przede wszystkim na porównaniach pomiędzy przedsiębiorczością kobiet i mężczyzn. Robiąc jednak ponowny przegląd literatury polskiej oraz zagranicznej, można dokonać innej klasyfikacji głównych nurtów badawczych niż te omówione powyżej (tabela 1).

Główne bariery dla rozwoju przedsiębiorczości kobiet wyłaniające się z przywołanych badań (Borowska, 2013; Vossenberga, 2013; Ascher, 2012; Balcerzak-Paradowska z zespołem, 2011; Rollnik-Sadowska, 2010; Jamali, 2009) są następujące: konieczność godzenia obowiązków zawodowych i rodzinnych, szczególnie tych łączących się z macierzyństwem; skomplikowane procedury związane z rozpoczęciem działalności gospodarczej; zmienność przepisów prawnych; bariery społeczne i kulturowe (stereotypowe podziały na typowo kobiece i męskie branże, brak wsparcia społecznego, tradycyjny podział ról w rodzinie); mniejsza dostępność finansowania zewnętrznego; brak własnych środków finansowych; brak

wsparcia państwa w staraniach o finansowanie; braki w wiedzy na temat prowadzenia działalności gospodarczej; brak doświadczenia; niechęć do podejmowania ryzyka.

Tabela 1. Główne nurty badawcze w badaniach nad przedsiębiorczością kobiet

Nurt badawczy	Autorzy badań
Bariery przedsiębiorczości kobiet	Borowska (2013); Vossenberga (2013); Ascher (2012); Balcerzak-Paradowska z zespołem (2011); Rollnik-Sadowska (2010); Jamali (2009); Brush, de Bruin i Welter (2009), Lisowska (2001)
Motywacje rozpoczęcia działalności gospodarczej przez kobiety	Ascher (2012); Balcerzak-Paradowska z zespołem (2011); Rollnik-Sadowska (2010); Orhan i Scott (2001); Lisowska (2001); Shane, Kolvereid i Westhead (1991)
Wsparcie na rzecz przedsiębiorczości kobiet	Vossenberga (2013); Surdej i Wach (2011); Rollnik-Sadowska (2010); Czajkowska (2009); OECD (2004)
Badania porównawcze przedsiębiorczości kobiet i mężczyzn	McGrath Cohoon, Wadhwa i Mitchell (2010); Zięba (2010); Pines, Lerner i Schwarts (2010); Brush i in. (2006); Verheul, van Stel i Thurik (2004); Sexton i Bowman-Upton (1990)

Źródło: opracowanie własne na podstawie: Borowska (2013); Vossenberga (2013); Ascher (2012); Balcerzak-Paradowska z zespołem (2011); Surdej i Wach (2011); Rollnik-Sadowska (2010); McGrath, Cohoon, Wadhwa i Mitchell (2010); Zięba (2010); Pines, Lerner i Schwarts (2010); Jamali (2009); Brush, de Bruin i Welter (2009); Czajkowska (2009); Brush i in. (2006); OECD (2004); Verheul, van Stel i Thurik (2004); Orhan i Scott (2001); Lisowska (2001); Shane, Kolvereid i Westhead (1991); Sexton i Bowman-Upton (1990).

Najczęściej wymienianymi w omawianych badaniach (Ascher, 2012; Balcerzak-Paradowska z zespołem, 2011; Rollnik-Sadowska, 2010; Orhan i Scott, 2001; Lisowska, 2001; Shane, Kolvereid i Westhead, 1991) motywami rozpoczęcia działalności gospodarczej przez kobiety są: chęć wykorzystania sprzyjających okoliczności; brak innej możliwości zatrudnienia; trudności z powrotem na rynek pracy po urlopie macierzyńskim/ wychowawczym; chęć polepszenia sytuacji finansowej; dążenie do samodzielności; chęć samorealizacji; chęć wykorzystania swojego wykształcenia, doświadczenia i umiejętności; potrzeba elastycznego czasu pracy dla pogodzenia obowiązków zawodowych i rodzinnych; kontynuacja rodzinnej tradycji; chęć polepszenia swojego statusu i zdobycia uznania; chęć opracowania nowego produktu; znudzenie wcześniejszą pracą; ograniczenia rozwoju kariery w obecnej pracy; niechęć do posiadania zwierzchnika; chęć zmiany.

Wsparcie dla rozwoju działalności gospodarczej kobiety w Polsce uzyskują zarówno od organizacji działających na rzecz wszystkich

przedsiębiorców (Konfederacja Pracodawców Polskich, Związek Rzemiosła Polskiego), jak i od organizacji wspierających typowo przedsiębiorczość kobiet (Fundacja Centrum Promocji Kobiet, Międzynarodowe Forum Kobiet, Stowarzyszenie Kobiet Biznesu). Bezpośrednie wsparcie dla kobiet zakładających firmę pochodzić może z Funduszy Europejskich oraz ze środków Ministerstwa Pracy i Polityki Społecznej. Zwraca się jednak uwagę na biurokrację i skomplikowane procedury jako bariery pozyskiwania środków z programów finansowanych z Funduszy Europejskich oraz obawy o rozdzielanie środków „po znajomości” i niejasne zasady przyznawania pomocy przez urzędy pracy (Rollnik-Sadowska, 2010). W ramach programów finansowanych przez Unię Europejską rozwój przedsiębiorczości kobiet uznawany jest za jeden z priorytetów, a pomoc nakierowana jest na wsparcie w rozpoczynaniu działalności gospodarczej, tworzenie sieci przedsiębiorstw prowadzonych przez kobiety oraz dokształcanie kobiet w zakresie prowadzenia i zarządzania przedsiębiorstwem (Surdej i Wach, 2011). Programy pomocowe oferowane przez różnego rodzaju organizacje obejmują m.in.: pomoc przy rozpoczynaniu działalności gospodarczej; szkolenia, edukację z zakresu zarządzania, marketingu, inwestycji; pomoc techniczną; pomoc w otrzymaniu finansowania, kredyty, pożyczki; włączenie w sieci relacji przedsiębiorców i inwestorów. Wsparcie dla przedsiębiorczości kobiet wynika z założenia, że kobiety-przedsiębiorcy mogą stanowić jedno ze źródeł rozwoju i mogą się przyczynić do wzrostu gospodarczego oraz podniesienia poziomu dochodów gospodarstw domowych (Vossenberga, 2013). Organizacja Współpracy Gospodarczej i Rozwoju (OECD, 2004) zwraca uwagę na możliwe sposoby zwiększenia przedsiębiorczości kobiet: większa dostępność różnych form opieki nad dziećmi; promowanie przedsiębiorczości w ogóle; słuchanie kobiet-przedsiębiorców i odpowiadanie na ich potrzeby poprzez tworzenie odpowiednich kanałów komunikacji (centra biznesowe kobiet, seminaria, kontakt przez Internet); tworzenie polityk dla MŚP (małych i średnich przedsiębiorstw) z uwzględnieniem kobiet-przedsiębiorców już na etapie planowania; wspieranie tworzenia sieci kobiet-przedsiębiorców jako źródeł wiedzy, współpracy i promocji; okresowa ocena wszelkich działań wynikających z polityki dla MŚP i ich skuteczności dla wsparcia rozwoju przedsiębiorczości kobiet, służąca selekcji dobrych i skutecznych praktyk; wspieranie badań, analiz i zbierania danych statystycznych umożliwiających zrozumienie roli kobiet-przedsiębiorców dla gospodarki.

Badania porównawcze przedsiębiorczości kobiet i mężczyzn (McGrath, Cohoon, Wadhwa i Mitchell, 2010; Verheul, van Stel i Thurrik, 2004; Sexton i Bowman-Upton, 1990) pokazują więcej podobieństw

pomiędzy kobietami i mężczyznami niż różnic. Podobieństwa dotyczą zarówno posiadanego wykształcenia, predyspozycji psychologicznych do prowadzenia działalności gospodarczej, motywacji do jej podejmowania, jak i czynników zewnętrznych wpływających na aktywność w dziedzinie przedsiębiorczości. Różnice widoczne są natomiast w obszarze czynników wzrostu już istniejących przedsiębiorstw (Brush i in., 2006).

Wymienione powyżej bariery i ograniczenia dla rozwoju przedsiębiorczości kobiet omówione zostaną szerzej w kolejnej części tekstu.

Bariery przedsiębiorczości kobiet w świetle dotychczasowych badań

Jedną z najbardziej istotnych barier w rozpoczęciu działalności gospodarczej przez kobiety są ograniczone możliwości finansowania. Dotyczy to zarówno dostępu do zewnętrznych źródeł finansowania, jak i braku własnych środków finansowych oraz braku wsparcia państwa w staraniach o finansowanie. Raport Europejskiej Komisji Gospodarczej (United Nations Economic Commission for Europe, 2004) przedstawia zarówno stan przedsiębiorczości kobiet w wybranych krajach UNECE (United Nations Economic Commission for Europe), jak i dostępne możliwości ich finansowania. Omawiany w raporcie Europejski Bank Odbudowy i Rozwoju utworzony w 1991 roku nie posiadał programów skierowanych tylko i wyłącznie do kobiet i odpowiadających ich potrzebom, podobnie jak utworzone w Polsce programy wsparcia dla rozwoju MŚP nie przewidywały specjalnego wsparcia dla kobiet.

E.H. Buttner i B. Rosen (1988) wykazały, że przedstawiciele banków często opierają się na stereotypach płciowych i częściej przypisują mężczyznom cechy odpowiedzialne za sukces w prowadzeniu przedsiębiorstwa (przywództwo, samodzielność, podejmowanie ryzyka, gotowość do zmiany, wytrzymałość, brak emocjonalności). Ich późniejsze badanie (Buttner i Rosen, 1989) ujawniło, że przedstawiciele banków podejmują decyzje o przyznaniu pożyczki nie ze względu na płeć, ale przede wszystkim opierając się na przedstawionym biznesplanie. Według innego badania (Carter i in., 2003) to poziom wykształcenia miał statystycznie istotny wpływ na szanse uzyskania zewnętrznego finansowania rozpoczęcia działalności gospodarczej i rozwoju przedsiębiorstwa. S. Coleman (2000) wykazała jednak, że kobiety prowadzące działalność gospodarczą płacą wyższe oprocentowanie oraz częściej niż mężczyźni muszą przedłożyć zabezpieczenie pożyczki.

Badanie przeprowadzone na zalecenie Komisji Europejskiej (McCracken i in., 2015) wskazuje na kilka istotnych czynników warunkujących

możliwość uzyskania finansowania rozwoju działalności gospodarczej przez kobiety:

- sektory działalności gospodarczej wybierane przez kobiety (preferowanie sektorów zdominowanych przez kobiety) są mniej atrakcyjne dla inwestorów i kredytodawców;
- niższe kwoty pożyczki i inwestycji są mniej atrakcyjne dla pożyczkodawców i inwestorów, ponieważ dostarczają one niższych zysków;
- kobiety często nie posiadają nieruchomości lub innych aktywów mogących być zabezpieczeniem kredytu, co w konsekwencji uniemożliwia uzyskanie finansowania;
- banki oraz instytucje finansujące są mniej chętne do finansowania osób o niskim poziomie doświadczenia w prowadzeniu działalności gospodarczej, co stawia kobiety w niekorzystnej sytuacji;
- banki czasem dyskryminują kobiety będące na urlopie wychowawczym w udzielaniu pożyczek;
- społecznie skonstruowane role płciowe działają jak bariera dla kobiet zakładających i prowadzących działalność gospodarczą;
- istotnym czynnikiem zwiększającym szanse na uzyskanie finansowania są szerokie sieci kontaktów zawodowych/ profesjonalnych;
- brak jest aniołów biznesu jako typu inwestora wspierającego działalność kobiet-przedsiębiorców.

D. Karvi (2013) zauważa, że kobiety preferują inne źródła finansowania niż mężczyźni: w pierwszej kolejności korzystają ze środków własnych przy rozpoczynaniu działalności, w trakcie prowadzenia działalności generują pieniądze z wewnętrznych źródeł oraz częściej wykorzystują nieformalne źródła pożyczek (członkowie rodziny, przyjaciele). Podobne wnioski wyciągnięto z danych uzyskanych podczas badania „Pomorskie Obserwatorium Gospodarcze” (Zięba, 2010): 93% kobiet finansowało działalność firmy z zysków (83% mężczyzn), 38% z kredytów bankowych (57% mężczyzn), a jedynie 13% za pomocą leasingu (26% mężczyzn)³. Można przypuszczać, że takie preferencje są konsekwencją ograniczeń w dostępie do innych źródeł finansowania, jednak nie były prowadzone badania wskazujące na kierunek zależności.

Obowiązki rodzinne, w tym te związane z macierzyństwem, są postrzegane z jednej strony jako bariera w prowadzeniu działalności gospodarczej, ponieważ trudno jest pogodzić prowadzenie firmy z opieką nad dzieckiem (Rollnik-Sadowska, 2010). Przy czym zwraca się uwagę (Balcerzak-Paradowska z zespołem, 2011), że trudność pogodzenia

---

³ „Odpowiedzi nie sumują się do 100%, ponieważ respondenci mogli wskazać więcej niż jedną odpowiedź” (Zięba, 2010, s. 461).

obowiązków rodzicielskich z prowadzeniem działalności gospodarczej zależy od takich czynników jak:

- wiek dziecka – mniejsze dzieci wymagają więcej uwagi, przy dziecku starszym istnieje możliwość pracy w godzinach działania przedszkola lub szkoły;
- branża, w której działa firma – działanie w branży wymagającej bezpośredniego kontaktu z klientem trudniej pogodzić z opieką na dzieckiem;
- faza rozwoju firmy – firma w początkowej fazie działania wymaga większego zaangażowania i uwagi ze strony przedsiębiorcy.

Kobiety-przedsiębiorcy zwracają również uwagę, że trudno jest utrzymać równowagę pomiędzy życiem przedsiębiorcy a życiem rodzinnym (Jamali, 2009). Z drugiej strony prowadzenie firmy postrzegane jest przez kobiety jako rozwiązanie pozwalające pogodzić aktywność zawodową z macierzyństwem dzięki możliwości samodzielnego decydowania o czasie pracy (Balcerzak-Paradowska z zespołem, 2011). Tymczasem badania przeprowadzone przez V. Hildebranda i D.R. Williamsa (2003) wykazały, że osoby samozatrudnione poświęcają mniej czasu na opiekę nad dziećmi. Przy czym w przypadku kobiet wyniki badań były zależne od kraju – w Holandii oraz Zjednoczonym Królestwie kobiety prowadzące firmę miały więcej czasu dla dzieci, natomiast w Austrii, Grecji i Hiszpanii mniej. Badając odwrotną zależność, D.R. Williams (2004) pokazał, że w przypadku osób samozatrudnionych (kobiet i mężczyzn), przeznaczających więcej czasu na opiekę nad dziećmi, mniejszy jest odsetek sukcesu i krótszy jest okres prowadzenia działalności gospodarczej.

Godzenie macierzyństwa z prowadzeniem działalności gospodarczej można również rozpatrywać pod kątem stereotypowego podziału ról społecznych pomiędzy kobietami i mężczyznami, który powoduje, że kobiety są społecznie zobowiązane do zajmowania się domem, ich przedsiębiorczość jest mniej pożądana, a jedynie tolerowana, pod warunkiem, że nie zaniedbują swoich rodzinnych obowiązków (Balcerzak-Paradowska z zespołem, 2011; Brush, de Bruin i Welter, 2009). W konsekwencji otrzymują mniej wsparcia ze strony społeczeństwa dla prowadzenia swojej działalności gospodarczej (Jamali, 2009).

Wspomniane w poprzedniej części bariery administracyjne i zbyt rozbudowane procedury według badanych (Balcerzak-Paradowska z zespołem, 2011) można by pokonać, wprowadzając łatwiejsze i krótsze procedury rejestracji firmy oraz upraszczając skomplikowane prawo, co pozwoliłoby przedsiębiorcy skupić się na prowadzeniu firmy. W wyniku przeprowadzonej ekspertyzy (Kurowska, Dwórzniak i Franczak, 2011) zaproponowano następujące zmiany: poszerzenie katalogu spraw, które

można zrealizować za pośrednictwem platformy ePUAP (Elektroniczna Platforma Usług Administracji Publicznej); rozszerzenie elektronicznej formy kontaktu z sądami rejestrowymi; wprowadzenie możliwości elektronicznego umawiania wizyt w urzędzie za pośrednictwem platformy; rozszerzenie dostępu do instytucji kredytu podatkowego; wprowadzenie na szerszą skalę rozwiązań przyjętych w projekcie Krajowego Systemu Usług realizowanego przez PARP (Polska Agencja Rozwoju Przedsiębiorczości).

Przedsiębiorczość kobiet w krajach Unii Europejskiej i Polsce

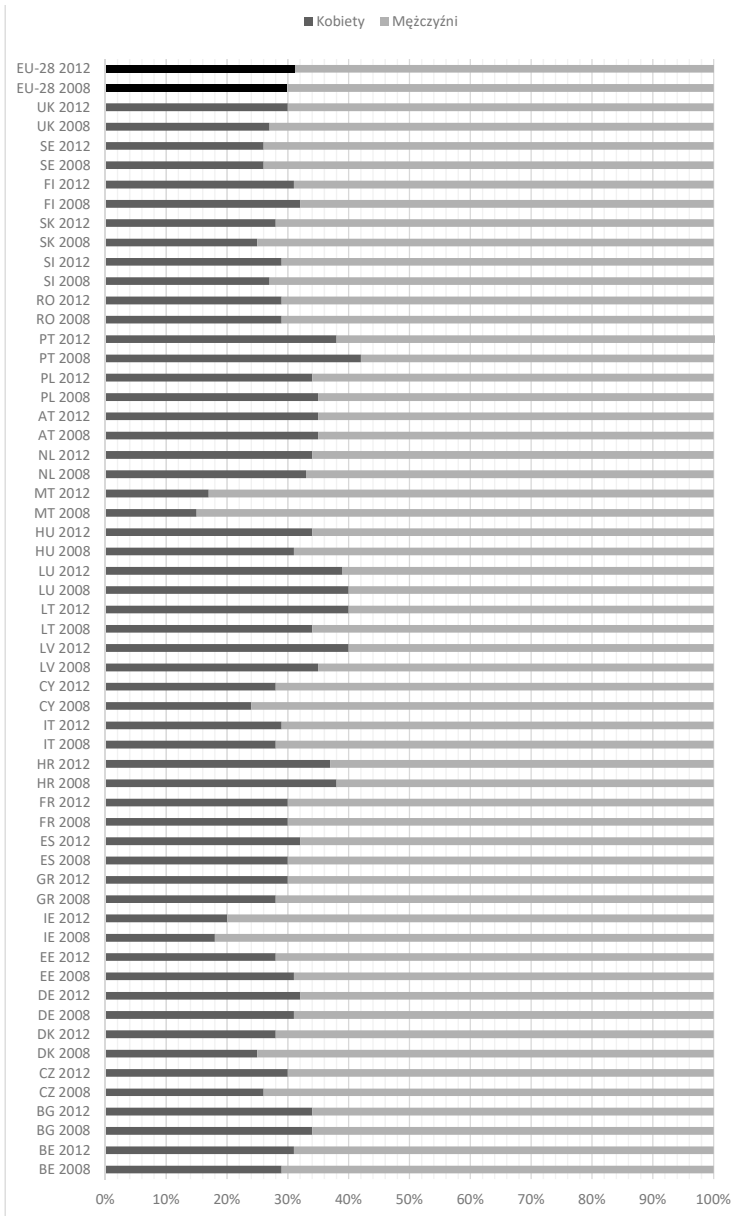
Analizując dostępne dla krajów Unii Europejskiej (UE) dane statystyczne⁴, można zauważyć, że w żadnym z krajów członkowskich kobiety nie stanowią połowy całkowitej liczby przedsiębiorców. Najwyższy odsetek kobiet-przedsiębiorców w roku 2012 odnotowano na Litwie i Łotwie (po 40%), a w 2008 roku w Portugalii (42%). Najniższy odsetek kobiet-przedsiębiorców zaobserwowano na Maltce zarówno w 2008 (15%), jak i w 2012 roku (17%). Średni procentowy udział kobiet-przedsiębiorców w całkowitej liczbie przedsiębiorców dla 28 krajów UE w roku 2012 wynosił 31%. W Polsce w 2012 roku kobiety-przedsiębiorcy stanowiły 34% wszystkich przedsiębiorców (wykres 1).

Analizując procentowy udział kobiet-przedsiębiorców w poszczególnych sektorach, trudno dostrzec sektory zdominowane przez kobiety. Największy procentowy udział kobiet-przedsiębiorców w 2012 roku w Polsce był widoczny w sektorze edukacji (51%), zakwaterowania i gastronomii (54%), pozostałej działalności usługowej (65%) oraz opieki zdrowotnej i pomocy społecznej (66%). Zdecydowanie wyróżniają się natomiast sektory zdominowane przez mężczyzn, takie jak budownictwo (92% przedsiębiorców stanowią mężczyźni), transport i gospodarka magazynowa (92%), informacja i komunikacja (86%), dostawy wody i gospodarowanie odpadami (81%), górnictwo i wydobywanie (80%) (wykres 2a).

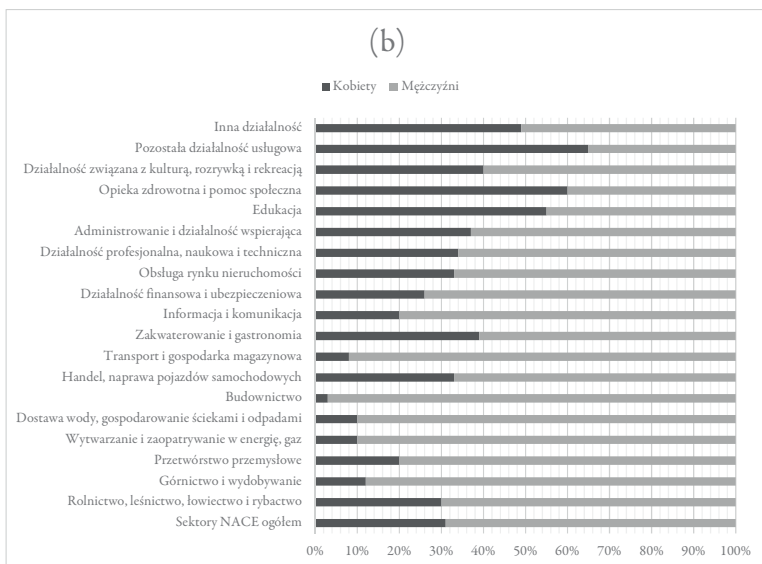
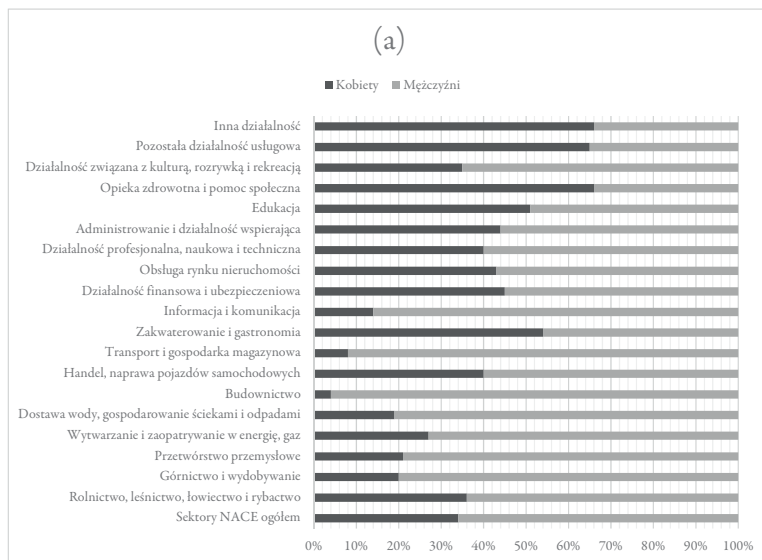
⁴ Badanie (European Commission, 2014a) zostało przeprowadzone jednorazowo na zlecenie Komisji Europejskiej na podstawie danych z Labour Force Survey, do których dostęp można uzyskać na drodze szczegółowo określonej procedury aplikacyjnej. „Dla celów badania przedsiębiorca został zdefiniowany jako osoba w wieku 15 lat i starsza, która pracuje we własnej firmie, gospodarstwie rolnym lub prowadzi praktykę zawodową w celu osiągnięcia zysku i poświęca czas na prowadzenie firmy, albo jest w trakcie rozpoczynania działalności gospodarczej. Przedsiębiorcy uważają prowadzenie przedsiębiorstwa za ich główne zajęcie” (European Commission, 2014a, s. 7).

Wykres 1. Udział kobiet-przedsiębiorców w całkowitej liczbie przedsiębiorców w krajach Unii Europejskiej w roku 2008 i 2012 (w %).

Źródło: na podstawie European Commission, 2014a, s. 24-25.

Wykres 2. Udział kobiet-przedsiębiorców w całkowitej liczbie przedsiębiorców według sektorów w Polsce (a), w odniesieniu do średniej dla krajów Unii Europejskiej (b) w roku 2012 (w %).

Źródło: na podstawie European Commission, 2014b, s. 27-28.

Porównując powyższe dane ze średnią dla krajów UE (wykres 2b), dostrzegalne jest podobieństwo w zakresie sektorów, w których kobiety-przedsiębiorcy stanowią więcej niż połowę całkowitej liczby przedsiębiorców: edukacja (55%), opieka zdrowotna i pomoc społeczna (60%), pozostała działalność usługowa (65%). W przypadku średniej dla krajów UE można wyróżnić więcej sektorów zdominowanych przez mężczyzn, gdzie udział mężczyzn-przedsiębiorców wynosi 80% i więcej: przetwórstwo przemysłowe (80%), informacja i komunikacja (80%), górnictwo i wydobywanie (88%), wytwarzanie i zaopatrywanie w energię i gaz (90%), dostawy wody i gospodarowanie odpadami (90%), transport i gospodarka magazynowa (92%), budownictwo (97%).

Polska pod względem udziału kobiet-przedsiębiorców w ogólnej liczbie przedsiębiorców plasuje się powyżej średniej dla wszystkich krajów UE. Jednocześnie w podziale na sektory w Polsce udział kobiet-przedsiębiorców jest bardziej zrównoważony i mniejsza jest liczba silnie zdominowanych przez mężczyzn-przedsiębiorców sektorów. W Polsce w 13 spośród 18 przedstawionych sektorów kobiety-przedsiębiorcy stanowią ponad 20% (w tym w 9 sektorach jest to 40% i więcej), natomiast w przypadku średniej dla UE w 11 sektorach kobiety-przedsiębiorcy stanowią więcej niż 20% (w tym w 4 sektorach jest to 40% i więcej).

Wnioski

Przedsiębiorczość kobiet jest zagadnieniem relatywnie mało eksplorowanym w badaniach ekonomicznych. Główne kierunki badań, zidentyfikowane w niniejszym przeglądzie literatury, to:

- bariery przedsiębiorczości kobiet,
- motywacje rozpoczynania działalności gospodarczej przez kobiety,
- wsparcie na rzecz przedsiębiorczości kobiet,
- badania porównawcze przedsiębiorczości kobiet i mężczyzn.

Ograniczenie niniejszego opracowania stanowi możliwość odwołania się jedynie do literatury polsko- i anglojęzycznej. W przeglądzie literatury uwaga skupiona została na badaniach dotyczących krajów, lub grup krajów, w niewielkim stopniu uwzględniono badania dotyczące regionów czy miast.

Przedsiębiorczość kobiet stanowi rozwijający się i ważny kierunek badawczy. Dalsze badania we wskazanych kierunkach pozwolą na jeszcze lepsze zrozumienie mechanizmów rozpoczynania działalności gospodarczej przez kobiety oraz identyfikację istniejących barier. Wskazane jest, aby prowadzone badania dotyczyły specyfiki aktywności kobiet

jako przedsiębiorców, a nie opierały się tylko na prostym przeciwstawieniu kobiety-przedsiębiorcy mężczyźnie-przedsiębiorcy.

Zasygnalizowane różnice w udziale kobiet-przedsiębiorców w całkowitej liczbie przedsiębiorców w krajach Unii Europejskiej skłaniają do zadania pytania o przyczyny tych różnic. Szczególnie interesujące i cenne mogą być badania analizujące różnice w środowisku przedsiębiorczości (*Entrepreneurial Environment*) i próba odpowiedzenia na pytanie, czy jest ono kreowane w sposób wspierający rozwój przedsiębiorczości kobiet.

LITERATURA

- Adamczyk, A. i Gorzelany-Plesińska, J. (2008). Sytuacja kobiet na rynku pracy w Polsce i w pozostałych krajach Unii Europejskiej. *Zeszyty Naukowe Uniwersytetu Ekonomicznego w Krakowie*, 793, 29-51.
- Ahl, H. (2006). Why Research on Women Entrepreneurs Needs New Directions. *Entrepreneurship Theory and Practice*, Vol. 30, Iss. 5, 595-621.
- Ascher, J. (2012). Female Entrepreneurship – An Appropriate Response to Gender Discrimination. *Journal of Entrepreneurship, Management and Innovation (JEMI)*, Vol. 8, Iss. 4, 97-114.
- Auleytner, J. (red.). (2007). *Wieloaspektowa diagnoza sytuacji kobiet na rynku pracy SPO RZL 1.6(b). Raport końcowy*. Warszawa.
- Balcerzak-Paradowska z zespołem. (2011). *Przedsiębiorczość kobiet w Polsce*. Warszawa: Polska Agencja Rozwoju Przedsiębiorczości.
- Błaszczak-Przybycińska, I. (1999). Zajęcia domowe w dobowym budżecie czasu. *Wiadomości Statystyczne*, 7, 30-39.
- Błaszczak-Przybycińska, I. (2005). Wycena pracy własnej gospodarstw domowych na podstawie badania budżetu czasu. W: GUS, *Budżet czasu ludności 1 VI 2003-31 V 2004*, 76-98.
- Błaszczak-Przybycińska, I. (2014). Wartość pracy domowej – wycena empiryczna na podstawie ogólnopolskiego badania budżetu czasu ludności. W: A. Kubów i J. Szczepaniak-Sienniak (red.), *Polityka rodzinna w Polsce z perspektywy wybranych aspektów polityki społecznej i ekonomii. Doświadczenia innych państw europejskich*. *Prace Naukowe Uniwersytetu Ekonomicznego we Wrocławiu*, 364, 44-59.
- Błaszczak-Przybycińska, I. i Marszałek, M. (2015). Wycena pracy własnej gospodarstw domowych na podstawie badania budżetu czasu. W: P. Łysoń wraz z zespołem, *Budżet czasu ludności 2013. Część I*. Warszawa: GUS, 131-183.
- Borowska, A. (2013). Determinanty i bariery przedsiębiorczości kobiet w Polsce. *Economics and Management*, 3, 152-162.
- Brush, C.G. (1992). Research on Women Business Owners: Past Trends, a New Perspective and Future Directions. *Entrepreneurship, Theory and Practice*, Vol. 16, No. 4, 5-30.
- Brush, C.G., de Bruin, A. i Welter F. (2009). A Gender-Aware Framework for Women's Entrepreneurship. *International Journal of Gender and Entrepreneurship*, Vol. 1, Iss: 1, 8-24.

- Brush, C.G. et al. (red.). (2006). *Growth-oriented Women Entrepreneurs and their Businesses. A Global Research Perspective*. Cheltenham, Northampton: Edward Elgar.
- Buttner, E.H. i Rosen, B. (1988). Bank Loan Officers' Perceptions of the Characteristics of Men, Women and Successful Entrepreneurs. *Journal of Business Venturing*, Vol. 3, Iss. 3, 249-258.
- Buttner, E.H. i Rosen, B. (1989). Funding New Business Ventures: Are Decision Makers Biased Against Women? *Journal of Business Venturing*, Vol. 4, Iss. 4, 249-261.
- Carter, N., Brish, C.G., Greene, P., Gatewood, E. i Hart, M. (2003). Women Entrepreneurs Who Break Through to Equity Financing: The Influence of Human, Social and Financial Capital. *Venture Capital: An International Journal of Entrepreneurial Finance*, Vol. 5, Iss. 1, 1-28.
- Chadeau, A. (1992). What is Households' Non-Market Production Worth? *OECD Economic Studies*, No. 18, Spring.
- Clark, C. (1958). The Economics of House-Work, *Bulletin of the Oxford University Institute of Economics & Statistics*. Volume 20, Issue 2, 205-211.
- Coleman, S. (2000). Access to Capital and Terms of Credit: A Comparison of Men- and Women- Owned Small Businesses. *Journal of Small Business Management*, Vol. 38, No. 3, 37-52.
- Corsi, M. (2014). *Economic Independence and the Position of Women on the Labour Market of the European Union*. Brussels: European Parliament.
- Czajkowska, A. (2009). Wspieranie przedsiębiorczości kobiet. *Zeszyty Naukowe Małopolskiej Wyższej Szkoły Ekonomicznej w Tarnowie*, 2(13), T. 2, 415-426.
- DeCarlo, J.F. i Lyons, P.R. (1979). A Comparison of Selected Personal Characteristics of Minority and Non-Minority Female Entrepreneurs. *Journal of Small Business Management*, Vol. 17, No. 4, 222-229.
- Dybała, A. (red.). 2012. *Mama w pracy czy w domu? Wyniki badań i analiz przeprowadzonych w ramach projektu innowacyjnego Pi Novum Subsydium*. Kielce: Uniwersytet Jana Kochanowskiego w Kielcach.
- Eisner, R., Simons, E.R., Pieper, P.J. i Bender, S. (1982). Total Incomes in the United States, 1946-1976: A Summary Report. *Review of Income and Wealth*, Vol. 28, Iss. 2, 133-174.
- Elder, S. (2010). *Women in labour markets: Measuring progress and identifying challenges*. Geneva: International Labour Office.
- European Commission (2014a). *Statistical Data on Women Entrepreneurs in Europe*. Brussels: Directorate-General for Enterprise and Industry.
- European Commission (2014b). *Statistical Data on Women Entrepreneurs in Europe Country Fiche Poland*. Brussels: Directorate-General for Enterprise and Industry.
- Giannelli, G.C., Mangiavacchi, L. i Piccoli, L. (2010). GDP and the Value of Family Caretaking: How Much Does Europe Care? *IZA Discussion Paper*, No. 5046.
- Goldschmidt-Clermont, L. i Pagnossin-Aligisakis, E. (1999). Households' Non-SNA Production: Labour Time, Value of Labour and of Product, and Contribution to Extended Private Consumption. *Review of Income and Wealth*, Vol. 45, Iss. 4, 519-529.
- Gronau, R. (1973). The Intrafamily Allocation of Time: The Value of the Housewives' Time. *The American Economic Review*, Vol. 63, No. 4, 634-651.

- GUS. (2014). *Kobiety i mężczyźni na rynku pracy*. Warszawa: Główny Urząd Statystyczny.
- Hakim, C. (1988). Women at Work: Recent Research on Women's Employment. *Work, Employment and Society*, Vol. 2, No. 1, 103-113.
- Hildebrand, V. i Williams, D.R. (2003). Self-Employment and Caring for Children: Evidence from Europe. *IRISS Working Paper Series*, No. 2003-06.
- Hisrich, R.D. i O'Brien, M. (1981). The Woman Entrepreneur. W: K.H. Vesper (red.), *Frontiers of Entrepreneurial Research*. Wellesley, MA: Babson College, 21-39.
- Hisrich, R.D. i O'Brien, M. (1982). The Woman Entrepreneur as a Reflection of the Type of Business. W: K.H. Vesper (red.), *Frontiers of Entrepreneurial Research*. Wellesley, MA: Babson College, 54-67.
- Ironmonger, D.S. (1994). Modelling the Household Economy. W: M.J. Dutta (red.), *Economics, Econometrics and the LINK: Essays in Honor of Lawrence R. Klein*. Book Series: Contributions to Economic Analysis, Vol. 226, 397-418.
- Ironmonger, D.S. (1996). Counting Outputs, Capital Inputs and Caring Labor: Estimating Gross Household Product. *Feminist Economics*, Vol. 2, Iss. 3, 37-64.
- Jamali, D. (2009). Constraints and Opportunities Facing Women Entrepreneurs in Developing Countries. A Relational Perspective. *Gender in Management: An International Journal*, Vol. 24, No. 4, 232-251.
- Jennings, J.E. i Brush, C.G. (2013). Research on Women Entrepreneurs: Challenges to (and from) the Broader Entrepreneurship Literature? *The Academy of Management Annals*, Vol. 7, No. 1, 661-713.
- Kabeer, N. (2012). Women's Economic Empowerment and Inclusive Growth: Labour Markets and Enterprise Development. *SIG Working Papers*, 2012/1.
- Kacperska, M. (2011). Sytuacja kobiet na rynku pracy w Polsce. *Przegląd Polityczny*, 2, 179-188.
- Kałużna, K. (2006). Pozycja kobiet na polskim rynku pracy. Uwarunkowania prawne i rzeczywistość. *Środkowoeuropejskie Studia Polityczne*, 1/1, 73-99.
- Karvi, D. (2013). *Female Entrepreneurship and the New Venture Creation An International Overview*. New York: Routledge.
- Kendrick, J.W. (1972). *Economic Accounts and Their Uses*. New York: McGraw-Hill Book Company.
- Kendrick, J.W. (1979). Expanding Imputed Values in the National Income and Product Accounts. *Review of Income and Wealth*, Vol. 25, Iss. 4, 349-363.
- Kurowska, A., Dwórzniak, I. i Franczak, P. (2011). *Ekspertyza pt. Prawo sprzyjające przedsiębiorczości kobiet w Polsce. Rekomendacje zmian*. Warszawa: Polska Agencja Rozwoju Przedsiębiorczości.
- Kuznets, S., Epstein, L. i Jenks, E. (1941). *National Income and Its Composition, 1919-1938, Volume I*. Cambridge: National Bureau of Economic Research.
- Lisowska, E. (2001). *Przedsiębiorczość kobiet w Polsce na tle krajów Europy Środkowej Wschodniej*. Warszawa: Oficyna Wydawnicza Szkoły Głównej Handlowej.
- Longman. 2009. *Dictionary of Contemporary English*. Fifth edition. Harlow: Pearson Education Limited.
- McCracken, K. et al. (2015). *Women's Entrepreneurship: Closing the Gender Gap in Access to Financial and Other Services and in Social Entrepreneurship*. Brussels: European Parliament.

- McGrath Cohoon, J., Wadhwa, V. i Mitchell, L. (2010). *The Anatomy of an Entrepreneur. Are Successful Women Entrepreneurs Different from Men?* Kauffman The Foundation of Entrepreneurship.
- Mitchell, W.C., King, W.I. i Macaulay F.R. (1921). Income in the United States: its Amount and Distribution, 1909-1919. W: *Income in the United States: Its Amount and Distribution, 1909-1919*. Vol. 1. Cambridge: National Bureau of Economic Research, 1-11.
- Nordhaus, W. i Tobin J. (1972). Is Growth Obsolete? *Economic Research: Retrospect and Prospect*, Vol. 5, Economic Growth, 1-80.
- OECD. (2004). *Women's Entrepreneurship: Issues and Policies*. 2nd OECD Conference of Ministers Responsible for Small and Medium-Sized Enterprises (SMEs). Istanbul, Turkey, 3-5 June.
- Orhan, M. i Scott, D. (2001). Why Women Enter into Entrepreneurship: An Explanatory Model. *Women in Management Review*, Vol. 16, Iss: 5, 232-247.
- Pellegrino, E.T. i Reece, B.L. (1982). Perceived Formative and Operational Problems Encountered by Female Entrepreneurs in Retail and Service Firms. *Journal of Small Business Management*, Vol. 20, No. 2, 15-25.
- Pines, A.M., Lerner, M. i Schwarts, D. (2010). Gender Differences in Entrepreneurship. Equality, Diversity and Inclusion in Times of Global Crisis. *Equality, Diversity and Inclusion: An International Journal*, Vol. 29, No. 2, 186-198.
- Rollnik-Sadowska, E. (2010). *Przedsiębiorczość kobiet w Polsce*. Warszawa: Wydawnictwo Difin.
- Schwartz, E. (1976). Entrepreneurship: A new female frontier. *Journal of Contemporary Business*, Vol. 5, No. 1, 47-76.
- Sexton, D.L. i Bowman-Upton, N. (1990). Female and Male Entrepreneurs: Psychological Characteristics and Their Role in Gender-Related Discrimination. *Journal of Business Venturing*, Vol. 5, Iss. 1, 29-36.
- Sexton, D.L. i Kent, C.A. (1981). Female Executives and Entrepreneurs: A Preliminary Comparison. W: K.H. Vesper (red.), *Frontiers of entrepreneurship research*. Wellesley, MA: Babson College, 40-55.
- Shane, S., Kolvereid, L. i Westhead, P. (1991). An exploratory examination of the reasons leading to new firm formation across country and gender. *Journal of Business Venturing*, Vol. 6, Iss. 6, 431-446.
- Steiber, N. i Hass, B. (2012). Advances in Explaining Women's Employment Patterns. *Socio-Economic Review*, 10(2), 343-367.
- Surdej, A. i Wach, K. (2011). Kierunki działań Unii Europejskiej na rzecz małych i średnich przedsiębiorstw. *Zeszyty Naukowe Uniwersytetu Ekonomicznego w Krakowie*, 855, 75-96.
- Szczerbińska, L. (1986). *Wartość pracy gospodarstw domowych w Polsce w 1983 r.* Warszawa: GUS.
- Szczerbińska, L. (1980). *Wycena pracy gospodarstw domowych*. Warszawa: GUS.
- Truss, C. (1992). The World of Women's Work: The Benefits of Cross-National Research on Women's Employment. *Management Research News*, Vol. 15, Iss: 5/6, 20-22.
- Ulman, P. (2011). Wynagrodzenie kobiet i mężczyzn w Polsce i ich zróżnicowanie. *Zeszyty Naukowe Uniwersytet Ekonomiczny w Krakowie. Metody analizy danych*, nr 876, 133-148.

- United Nations Economic Commission for Europe (2004). *Access to Financing and ICT for Women Entrepreneurs in the UNECE Region*. Geneva and New York: United Nations Publications.
- Wach, K. (2015). Przedsiębiorczość jako czynnik rozwoju społeczno-gospodarczego: przegląd literatury. *Przedsiębiorczość – Edukacja*, vol. 11, 23-36.
- Wach, K. (2015). Przedsiębiorczość seniorów jako komponent przedsiębiorczości inkluzywnej: wstępna synteza. *Horyzonty Wychowania*, vol. 14, 32, 99-112.
- Walker, K. i Gauger, W.H. (1973). Time and its dolar value in household work. *Family Economics Review*, vol. 7, 8-13.
- Williams, D.R. (2004). Effects of Childcare Activities on the Duration of Self-Employment in Europe. *Entrepreneurship Theory and Practice* Vol. 28, Iss. 5, 467-485.
- Van der Lippe, T. i van Dijk, L. (2002). Comparative Research on Women's Employment. *Annual Review of Sociology*, Vol. 28, 221-241.
- Verheul, I., van Stel, A. i Thurik, R. (2004). Explaining female and male entrepreneurship across 29 countries. *SCALES-paper N200403*.
- Vossenbergh, S. (2013). Women Entrepreneurship Promotion in Developing Countries: What explains the gender gap in entrepreneurship and how to close it? *Maastricht School of Management Working Paper*, No. 2013/08.
- Zięba, K. (2010). Płeć właściciela/ menadżera jako czynnik kształtujący rozwój małej firmy; aspekty teoretyczne i wyniki badań empirycznych. *Zeszyty Naukowe Uniwersytetu Szczecińskiego Ekonomiczne Problemy Usług*, 585, 455-463.